

ОТО ФОЛБЕР И НЕМАЧКА ПОНУДА МИРА СРБИЈИ У ЈЕСЕН 1915. ГОДИНЕ

Име Ота Фолбера (Otto Vollbehr) и његова понуда сепаратног мира Србији познати су у историографији од 1976. године захваљујући коментару уз издање до сада познатих записника са седница српске владе, које су приредили Драгослав Јанковић и Богумил Храбак.¹ Ту је на основу српске изворне грађе изнето да је Фолбера послао у Солун „покојни Вангенхајм“ и да је он, уз подршку тадашњег немачког посланика у Атини и немачког конзула у Солуну, доставио српском генералном конзулу у овој егејској луци „неке понуде“. Наиме, за иступање из рата „а) Србија добија излазак на Јадранско море и с њом би био закључен за њу повољан трговински уговор; б) Бугарској би била призната тзв. неоспорна зона, а добила би и део територија на североистоку Србије како би се остварила веза Бугарске и Аустро-Угарске“. Потом је Фолбер долазио српском конзулу по одговор, посетио бугарског посланика и, не сачекавши одговор, отпутовао у Цариград. Ово се одиграло последњих дана октобра. На телеграму којим му је из Солуна јављена Фолберова понуда, Пашић је 5/18. новембра 1915. записао: „Прочитао у Мин.[истарској] Седници и нађено да је понуда прво сумњива јер је нуде људи непознати, а друго да се не може примити ни у случају [!] јер тражи спајање Аустро-Угарске преко српске територије са Бугарском и још при томе да дамо Бугарској оно што тражи.“ Цео случај писци коментара оцењују: реч је „о једној доста сумњивој понуди једног немачког агента“.² У регистру овог издања Фолбер је идентификован такође као немачки агент, док „покојни Вангенхајм“ није идентификован. Обојици нису разрешена лична имена.³

¹ *Записници седница Министарског савета Србије 1915—1918*, приредили Д. Јанковић и Б. Храбак, Београд 1976, стр. 205—206. О даљим поимима О. Фолбера: А. Mitrović, *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908—1918*, Београд 1981, стр. 274 (ту је О. Фолбер, на основу податка наведеног у записнику будимпештанске полиције са саслушања од 29. септембра 1915 — вид. напомену број 52 —, идентификован као немачки агент и адвокат); исти, *Србија у првом светском рату*, Београд 1984, стр. 205—206).

² *Записници*, приредили Д. Јанковић и Б. Храбак, стр. 205—206.

³ Исто, стр. 540, 550.

Тиме је постављен задатак за даља истраживања, пошто је потребно одговорити на питање о ваљаности Фолберове понуде и како треба оценити српско одбијање. Упоредо је потребно покушати уочити ширу појаву у чијим оквирима је био могућ овакав случај. На ова питања су одговори потражени истраживањем немачких извора.

Самозвани агент

Берлинска полиција је актом од 16. септембра 1914. упутила, вероватно на захтев адресата, следећу карактеристику немачком Министарству спољних послова: доктор филозофије Ото Х. Ф. Фолбер живи мирно и повучено у једном седмособном стану у Берлину, који годишње плаћа 2.700 марака; ожењен је и нема деце, добростојећег је имовног стања, код суседа ужива леп углед и бави се студијама из области хемије; претплаћен је на угледне листове *Фосове новине* (*Vossische Zeitung*) и *Берлински дневни лист* (*Berliner Tagesblatt*), а добија и многе стручне часописе из хемије, од којих је до избијања рата доста стизало из иностранства; много је путовао, и то првенствено у балканске земље, а и примао доста странаца у своју кућу, међутим, све ово је прекинуто од средине лета 1914. године; такође му више не стиже ни преписка из других држава, која је пре рата била обимна; „стоји потпуно удаљен од левичарских странака“ и у политичком погледу нема за њега ништа лоше да се јави.⁴

Била је то слика идеалног немачког грађанина и оваква препорука је морала да се уху руководилаца спољнополитичке службе Рајха учини као најбоља могућа. Уз то, из оваквог акта се могло закључити да је реч о познаваоцу Балкана, што га је препоручивало за нарочите задатке у том региону. Међутим, у једној каснијој службеној и поверљивој забелешци, начињеној у Министарству спољних послова 1917, стоји да је Фолбер истина Министарству био препоручен, али да се „показао мало вредан поверења“.⁵

Фолбер је 14. септембра 1914. затражио од Министарства спољних послова да му се „ради предстојећег пута у Бугарску“ изда потврда да је „почев од 15. септембра 1914. запослен у иностранству, где му је поверен задатак проистекао из учешћа Рајха у рату“.⁶ Уистину, путовао је у Софију „да би утицао у корист прикључења Бугарске Централним силама“⁷ и ради тога је била написана карактеристика берлинске полиције коју смо навели. Пошто му је 16. септембра била издата тражена потврда,⁸ вероватно након што је добијено мишљење полиције, на пут је кренуо 17. септембра и у Софију стигао 21. септембра.⁹ Међутим, немачки посланик у бугарској престоници,

⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes in Bonn, пописник Oxford, страна 1087, Politische Abteilung (даље: AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb), Weltkrieg Numer 11° adh geheim, Band 1.

⁵ Исто, Bd. 2, прелик уз A.S. 2673/18.

⁶ Исто, Bd. 1.

⁷ Исто, Bd. 2, прелик уз A.S. 2673/18.

⁸ Исто, Bd. 1.

⁹ Исто, Bd. 1, белешка од 17. септембра и извештај посланика у Софији од 23. септембра 1914.

вероватно зато што му је био најављен долазак овог човека, телеграфисао је 18. септембра шефовима у Берлину да је током пролећа те исте, 1914. године, у време када се група немачких банака борила за одобравање великог државног зајма Бугарској да би тиме била изграђена снажна позиција Немачке у бугарској привреди, „неки Фолбер“ радио у „противнемачком смислу“ и у корист британских банака, одржавајући тесне везе с британским посланством, а онда се показало да му британски финансијери нису дали никакав задатак и да је радио на своју руку. „Он овде важи за међународног авантуриста и не ужива поверење, због чега је неподобан овде за политичку мисију“, нагласио је посланик.¹⁰

Ото Фолбер је тада у Софији имао још неке сараднике, од којих се у документима најчешће помиње извесни барон фон Рајбниц (Eugen Frhr. von Reibnitz), а немачко Министарство спољних послова му је ставило на располагање „мала новчана средства“, која су била депонована код софијске Banque Generale de Bulgarie¹¹ (у ствари филијале Pester Ungarische Commercialbank). Овој групи је успело да убрзо по доласку у Софију организује путовање тројице бугарских новинара и једног цртача у пријатељску посету Немачкој, а на овом путу, који је отпочео 29. септембра, прикључио им се и извесни др Адолф Штраус (Dr. Adolf Strauss),¹² професор економије у Будимпешти и мађарски држављанин. Пада у очи то да је током овог путовања Фолбер у више махова тражио новац од Министарства спољних послова: најпре је добио 7.500 марака, па је онда затражио још 11.350 марака (укупно 18.850), од чега је требало да сам задржи 3.850, а Штраус 3.000 марака. Који дан потом затражио је нових 5.000 марака, које су му и биле достављене.¹³ Према оцени берлинског Министарства спољних послова, изнесеној 1917. године, ово путовање је представљало „известан успех“ и вероватно су послодавци у Берлину зато одлучили да Фолберу даду још једну могућност, иако су већ сумњали да је реч о агенту у кога треба имати поверење.¹⁴

У октобру је Фолбер поново био у Софији, и то да би бугарској влади обећавао нови велики зајам уколико би ушла у рат на немачкој и аустроугарској страни, за шта би потом добио провизију.¹⁵ С њим су овог пута радила још два сарадника, а Министарство спољних послова им је на располагање ставило суму од 24.500 марака, с тим да Фолбер одмах добије 3.000, Штраус 2.000, а фон Рајбниц 1.500 марака.¹⁶ Штраус је успео да га прими бугарски краљ Фердинанд I,¹⁷ до

¹⁰ Исто, Vd. 1, извештај посланика у Софији од 18. септембра 1914.

¹¹ Исто, Vd. 1, извештај посланика у Софији од 23. септембра 1914.

¹² Исто, Vd. 2, препис уз A.S. 2673/18.

¹³ Исто, Vd. 1, Фолберови дописи и службене белешке у Министарству спољних послова у Берлину од 9, 11, 14. и 15. октобра 1914.

¹⁴ Исто, Vd. 2, препис уз A.S. 2673/18.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, Vd. 1, службена белешка од 15 октобра 1914.

¹⁷ Исто, Vd. 2, препис уз A.S. 2673/18. Посланик у Софији је телеграфисао 2. новембра 1914. да је Штраус отпутовао из Софије „пошто је два пута разговарао са краљем, али није постигао ништа позитивно“ (Vd. 2).

кога су иначе тешко долазили и сами бугарски министри, укључив председника владе, и страни дипломатски представници, али сам Фолбер није могао да се похвали неким резултатом. Немачки посланик у Софији је известио да, са изузетком оног путовања новинара у Немачку, „овде се не може ништа видети од успешног Фолберовог рада“.¹⁸ У берлинској централи су закључивали да Ото Фолбер „како у Софији тако и у Берлину стално изнова наводи лажне податке“.¹⁹ Сумње су нарастале и, коначно, пала је одлука да се више не користе Фолберовим агентским услугама: почетком новембра му је наложено да „обустави свој политички рад“.²⁰ Тада је престала и званична улога Ота Фолбера као немачког агента. Професор Штраус је још извесно време остао на поверљивим задацима у бугарској престоници.

Ипак, обрзо се показало да Фолбера није лако одстранити из мутних послова у Бугарској, па и — показало се ускоро на примеру Србије — шире на Балканском полуострву. Он је упорно убеђивао своје доскорашње налогодавце да председник бугарске владе, др Васил Радославов, и даље настоји да управо користећи њега одржава везе с Берлином,²¹ док је фон Рајбниц објашњавао да је Фолбер својим негдашњим радом у корист британског капитала стекао важне везе с бугарском опозицијом и да зато може сада корисно да утиче на њу.²² Немачка спољнополитичка служба је убрзо утврдила да Фолбер „стално изнова путује у Софију“.²³ Тешко је одговорити одлучно на питање да ли је Фолбер уистину створио неке утицајне везе у Бугарској, мада се чини да има основа у његовој тврдњи, изнесеној у писму од 27. фебруара 1915, да је у току претходне јесени чуо лично од др Радославова да и он и краљ Фердинанд „желе да ступе у савез са Централним силама“.²⁴

У сваком случају, њега је др Радославов 10. фебруара 1915. примио у згради бугарске Народне скупштине и с њим се упустио у политички разговор. Убедљиво звучи Фолберово објашњење да се у Софији оклева с потписивањем уговора о савезу зато што се Румунија држи непријатељски према Бугарској и зато што је аустроугарска војска претрпела неуспех у Србији, а и зато што у земљи постоји јака опозиција. Отуда је разумљиво, тврдио је Фолбер, то да се Радославов одлучио да ради посредством њега, „једне неслужбене личности“, желећи да до „перфектуирања потпуног уговора“ с Немачком и Аустро-Угарском задржи неутрално држање, али и да себи створи могућност да ову личност и дезавуише ако за то буде потребе.²⁵ Ме-

¹⁸ Исто, Вд. 1, телеграм посланика у Софији од 2. новембра 1914. Посланик ту саопштава да су из Софије отпутовали и Фолбер и Штраус, па додаје: „Показује се мало корисно да се и даље даје новац и једном и другом“.

¹⁹ Исто, Вд. 2, препис уз А.С. 2673/18.

²⁰ Исто. Ту стоји да је овај захтев поновљен и 1. марта 1915.

²¹ Исто, Вд. 1, више Фолберових дописа.

²² Исто, Вд. 1, фон Рајбницов допис без датума.

²³ Исто, Вд. 2, препис уз А.С. 2673/18.

²⁴ Zentrales Staatsarchiv in Potsdam (ZStA-Potsdam), Reichskanzlei Nr 2458/3. Фолбер је овај допис доставио у препису и државном под-секретару у Председништву владе, што открива његову упорност.

²⁵ Исто.

Бутим, бугарски председник је објаснио немачком посланику да је он Фолбера примио само зато што му се представио као поверљив човек Рајха који у немачком Министарству спољних послова на једном од најважнијих места има у барону др-у фон Розенбергу (Dr. Frederic Hans Frhr. von Rosenberg) личног пријатеља, али и додао да у овом саговорника ипак није имао поверења и да је с њиме водио само уопштен разговор.²⁶ Вероватно је било тако, пошто је Фолбер из тог разговора пренео као значајно уопштено и непотребно питање да ли је Немачка још увек спремна на ратни савез с Бугарском.²⁷ На другој страни, он није био никакав пријатељ барона фон Розенберга, кога је познавао само утолико што је у јесен 1914, када је био агент, имао службене везе; такође, није био никакав поверљив човек Рајха још од почетка новембра претходне године.²⁸ Узето у целини, Ото Фолбер је сигурно остварио неке везе и имао неке разговоре с Радославовом, али се пре свега показује да је он био само наметљив човек и авантуриста који није хтео лако одустати ако је сматрао да има изгледа да сразмерно лако дође до лепе зараде.

Они који су у берлинском Министарству спољних послова руководили тајним радом у Бугарској, нису због важности питања могли а да бар не проверавају Фолберове наводе, али нису ни напуштали становиште да више не треба радити посредством овог човека. Државни подсекретар је тада саопштио посланику у Софији: „Ми сматрамо да је др Фолбер мало погодан за такве мисије“.²⁹ Фолбера нису хтели да приме ни на разговоре, него су му наложили да писмено изложи оно шта има да саопшти о свом разговору с Радославовом,³⁰ а при томе су му поново скренули пажњу да треба „сагласно једном ранијем договору, да обустави сваку своју даљу делатност у Бугарској“.³¹ Поступајући по добијеним налозима, посланик у Софији је Радославову скренуо пажњу да овај није никакав немачки агент, на шта је Радославов одговорио да Фолбера „сматра шарлатаном“ и додао да је он прошле јесени професору Штраусу — изгледа и за Фолбера — дао 5.000 француских франака да би ширио бугарску пропаганду у Букурешту.³² Овакав податак је само даље појачао неповерења према Фолберу. А онда је посланик у Софији дошао до нових обавештења и претпостављенима саопштио следећу црну оцену: „Др Фолбер је више него шарлатан, како га је окарактерисао г. Радославов. Он је један ужасан интригант. Не само да је својевремено личним утицајем на вође опозиције у [бугарској] Скупштини водио хајку против нас,

²⁶ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr 11' adh geheim, Bd. 1, извештај посланика у Софији од 11. марта 1915.

²⁷ То је и оцена државног подсекретара за спољне послове (AA-Bonn, Oxford, 96, PAb, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 6, налози посланику у Софији, Nr. 76 од 2. марта 1915).

²⁸ На овоме инсистира државни подсекретар у налозима наведеним у напомени бр. 27.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто, а то потврђују и остали извори које наводимо, па и Фолберови дописи.

³¹ Исто.

³² Исто, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 1, извештај посланика у Софији Nr. 76 од 2. марта 1915.

него је у то време показао чак толику бесрамност да Његовом Величанству Краљу [Фердинанду I] непосредно упуту писмо и опомене га да се чува министра финансија Тончева пошто га је немачко посланство потплатило са 2,000.000 франака.“ Овај извештај је завршен речима: „Да би нешто зарадио Фолберу је свако средство добро и он се према потреби претвара час у енглеског агента час у немачког патриоту.“³³

Ото Фолбер је тада доиста и ишчезао из мутних послова немачке политике, али, међутим, само за извесно време.

Наводни заштитник

Увлачење Бугарске у рат је остало актуелно све до првих дана септембра 1915, а у међувремену се немачкој тајној активности наметнуо нов задатак — да политичким средствима из рата изведе Србију, и то тако да се истовремено постигне да се на рачун овог малог али жилавог противника остваре територијалне, привредне и политичке претензије како Аустро-Угарске и Немачке, тако и Бугарске. Ради овог задатка упоредо је припремана и војна акција не би ли се Србија заплашила претњама или приморала снажним ударцима на бојишту да прихвати тешке услове мира. У начелу се сматрало да је вредно покушати остварити ратни циљ дипломатским средствима, а као предуслов узимано је то да мировна понуда мора доћи са српске стране, док су они били спремни да то подстакну уопштеним обећањима.³⁴ Тада су опет дошли до улоге различити проблематични људи и на сцени се поново појавио професор Адолф Штраус, који је сада довео и неког Јаноша Даду (Janos Dada) који је такође живео у Будимпешти;³⁵ Штраус се носио идејом о повезивању са опозиционим круговима и о евентуалном извођењу пуча у Србији,³⁶ али је настојао и да саму српску владу подстакне на тражење мира, због чега је Дада долазио у Ниш вероватно два пута (од 19. до, изгледа, 23. јуна и у јулу 1915).³⁷ Овај закулисани рад је немачко вођство најпре изводило уз сагласност свог аустроугарског савезника, а кад се овај савезник поколебао крајем јуна, онда је оно то чинило и иза његових леђа. Овако су поступали у првом реду зато што су хтели да сачувају своје оружане снаге од расипања на више бојишта, пошто се рат и онако отегао преко сваког очекивања и планирања.³⁸

³³ Исто.

³⁴ A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, стр. 215—256. Вид. Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralnih sila 1914—1918*, Beograd 1985.

³⁵ A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, стр. 250—251.

³⁶ AA-Bonn, Oxford, 1086, PAb, Weltkrieg Nr. 545 Anlage 11° geheim, више докумената. Овај случај би требало размотрити у посебном прилогу.

³⁷ V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, II, Beograd, 1978, стр. 163, 205; А. Митровић, *Србија у првом светском рату*, стр. 205—206, 317. Треба сматрати отвореним питање шта је Дада био по националности (има наговештаја да је био и Србин и да му је лично име било Јован).

³⁸ А. Митровић, *Prodor na Balkan*, стр. 215—300.

Овога пута се у Берлину од почетка није рачунало са Отом Фолбером. Ипак, он се поново појавио у кулисама балканске ратне сцене, иако тек пошто је оваква активност трајала већ око три месеца. Посланик у Софији је телеграфисао 22. јула 1915: „Изненада је поново изронио др Фолбер, који је раније заједно са Штраусом овде све могуће радио да би добио провизију. Чини се да учествује у српском задатку, чиме је ова ствар добила проблематичну боју.“³⁹ У службеној белешци, касније начињеној, стоји само оваква реченица: „У ово време се и Фолбер појавио у Софији, очевидно да би и из ове прилике извукао провизију.“⁴⁰ Извори до којих смо дошли казују да Фолбера није нико с неке друге стране подстакло да се умеша и — као што је то било у септембру претходне године — послао га у Софију, тада погодном средиште за свакојаки рад према Србији с обзиром на географску близину и добру повезаност Софије и Ниша посредством најважније балканске железничке пруге. Фолбер се убрзо вратио у Берлин и телефоном се јавио Министарству спољних послова да би саопштио да је имао састанак са Радославовом, који га је наводно више пута замолио да му долази и поверио му како му је много стало да његов министар информација допутује у Немачку, на шта је Фолбер предложио да овај министар дође као његов приватан гост.⁴¹

Током истог телеграфског извештаја Фолбер је напоменуо да се приликом повратка, на путу од Букурешта, срео и упознао с бароном фон Вангенхајмом (Hans Frhr. von Wangenheim), немачким амбасадором у Цариграду који је путовао у Берлин.⁴² Овај сусрет се убрзо показао важним, јер је Фолбер умео да искористи прилику која му се изненада указала. У том тренутку су аустроугарске власти, када су откриле да им њихови држављани Штраус и Дада раде иза леђа по налогу Немаца, почеле да ометају немачку акцију и протествовале у Берлину због нелојалних поступака,⁴³ док је, изгледа, мађарски председник владе Иштван граф Тиса (István Graf Tisza de Borosjenő) покушао сâм да испита спремност Србије на мир посредством свог агента по имену Герасим.⁴⁴ Вероватно су фон Вангенхајм и Дада за време пута од Букурешта до Берлина разменили идеје и сложили се да је потребно и даље посредством незваничних личности подстицати Србију да затражи мир. Њих двојица су се поново нашли у возу и када је 23. септембра 1915. амбасадор — барон кренуо преко Будимпеште назад на своје место службовања у Цариград. Фолбер је у свој дневник записао да је до овог сусрета дошло случајно.⁴⁵ Нема података који би ову тврђу доводили у питање, али доиста је чудно да су се

³⁹ AA-Bonn, Oxford, 1051, PAb, Weltkrieg Nr. 2 geheim, Bd. 2.

⁴⁰ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11 geheim adh, Bd. 2, препис уз A.S. 2673/18.

⁴¹ Исто, препис забелешке од 23. септембра 1915. из Фолберовог дневника.

⁴² Исто.

⁴³ A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, стр. 255—256, 263—264, 269—278.

⁴⁴ Више докумената у серијама фондова које наводимо. Овај случај заслужује да буде разјашњен у посебном прилогу.

⁴⁵ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr 11° geheim adh, Bd. 2, препис забелешке од 23. септембра 1915. из Фолберовог дневника.

ова двојица и по други пут нашаа у возу и не би било изненађење уколико би се једном утврдило да је авантуриста пажљиво мотрио на амбасадорово кретање и удесио да поново „случајно“ буде његов сапутник.

Многи подаци указују на то да је Фолбер знао за рад Штрауса и Даде, а уколико је то тачно, онда је о свему могао тога лета бити обавештен најпре од свог старог другара Штрауса. Под 23. септембром у Фолберовом дневнику стоји и оваква важна забелешка: „Био сам сатима с њим и реферисао му о српском демаршу, па сам завршио чињеницом да је привремено све замрло по Тисиној жељи. Разговор је био интиман, до краја подробен [...]. Већ је било вече кад је он издао директиву: Опрезно са Бугарском и демарш учинити тек пошто Бугарска испружи шапе (nach dem Bulgarien Pranken eingeschlagen hat). Бугарска мора најпре да крвљу запечати савез. Иначе сматра да је решење 'сјајним'. Размотрили смо све тачке програма (око 10) евентуалног мира [са Србијом].“⁴⁶ Израз „српски демарш“ лако се из контекста ове белешке, а још више из онога шта је забележено следећих дана, разуме као немачка акција за склапање сепаратног мира са Србијом; видели смо да чињеницама доиста одговара тврђа да је рад замро због грофа Тисе; што се тиче помена савеза са Бугарском, он је већ у међувремену био склопљен (6. септембра 1915) и бугарска војска је требало да нападне Србију 11. октобра,⁴⁷ што значи да је фон Вангенхајм сматрао да рад треба наставити тек негде за месец дана. У ово време су се немачке, аустроугарске и бугарске трупе већ увелико прикупљале за офанзиву против Србије.

Барон фон Вангенхајм је у Будимпешти прекинуо свој пут и ту се састао најпре са мађарским председником владе. Посредством немачког генералног конзулата у Будимпешти је 25. септембра известио Министарство спољних послова у Берлину да гроф Тиса поклања велику важност предстојећем нападу војски трију земаља на Србију и додао да би „приликом заједнички изведене снажне офанзиве с три стране Србија можда могла постати склона преговорима о миру“, те да би у таквом случају требало „показати предусретљивост према Србима“, што је барон фон Вангенхајм пожурнио да подржи и додао да би „Србији требало дати северни крај Албаније у замену за округ Неготин и за Македонију, која би припала Бугарској“. Гроф Тиса се са овим планом свакако није сложио, пошто је одговорио да албанско питање „захтева темељно разматрање“.⁴⁸ Тог истог дана је амбасадор, очевидно не рекавши о томе ништа грофу Тиси, имао још разговора, па је у Берлин истим каналом упутио нов телеграм да је „о преговорима са Србијом разговарао са Штраусом и Дадом“.⁴⁹ Фолбер, који није

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ А. Mitrović, *Tajni ugovor između Centralnih sila i Bugarske od 6. septembra 1915. godine*, у: *Međunarodni problemi*, бр. 3—4, 1978, стр. 47—65. Бугарска је напала Србију с три дана закашњења, тј. 14. октобра 1915.

⁴⁸ *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale*, publiés par A. Scherer et J. Grunewald, I, Paris 1962, стр. 182.

⁴⁹ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° geheim adh, Bd. 2, препис уз A.S. 2673/18.

поменуто у том телетраму, није тачно знао да је фон Вангенхајм био код мађарског председника владе, пошто је у дневник забележио да га је на неком заказаном састанку узалудно чекао јер је „наводно био код Тисе“,⁵⁰ али је несумњиво да је он имао веома важну улогу у другом амбасадорском контакту. У свој дневник је записао да је он Штрауса довео на састанак са фон Вангенхајмом.⁵¹ Дада, чије се име не помиње у Фолберовом дневнику, изјавио је будимпештанској полицији, која га је о овом случају саслушавала већ 29. септембра, да га је фон Вангенхајму одвео „др Ото Фолбер из Берлина“.⁵² Ово потврђује и допис грофа Тисе од 2. октобра 1915. министру спољних послова у Бечу.⁵³ Занимљиво је да у последња два наведена извора није било поменуто Штраусово име, чему разлог може бити у томе што га Дада у полицији није помињао; међутим, Дада је у августу 1918. написао да је он код фон Вангенхајма био заједно са Адолфом Штраусом.⁵⁴ Произлази да је амбасадор-барон имао разговоре са Штраусом и Дадам, које му је довео Фолбер.

Више извора сагласно сведоче о томе шта је Ханс барон фон Вангенхајм тада говорио овој тројици опскурних људи. У Фолберовом дневнику је записано да му је сâм амбасадор на састанку, пошто је сâм продужио пут за Цариград, саопштио да је Штраусу рекао „Држите канале отворене“, а самом Фолберу наложио: „Брините о томе да је реч једино о Немачкој, не о Мађарској односно Аустрији, због разлике у гледиштима. Даље, немојте о овоме ништа јављати Берлину и немојте тамо ни с ким разговарати. Где треба преговарати са српским Парламентом [!], то је питање опортунитета. Ја у сваком случају себе стављам на располагање било у Цариграду било у Софији. Рекао сам Штр.[аусу], он се може да позове на мене, да ћу ја [српске] предлоге благонаклоно примити и да они [Срби] могу да преговарају непосредно са мном'. Још једном ме је замолио да сви потпуно ћуте, а да ће он наредити да му се наши извештаји достављају посредством курира.“⁵⁵ О свему овом њих двојица су већ вероватно разговарали у возу којим су допутовали, јер је Дада на саслушању у полицији изјавио да му је Фолбер унапред рекао „да ће ме амбасадор замолити да и даље чувам своје везе у Србији да би их они [Немци] у датом тренутку употребили“, што му је потом фон Вангенхајм доиста и потврдио.⁵⁶ У августу 1918. године Дада је написао: „Барон фон Вангенхајм је тражио од мене и г. професора Штрауса да одржимо везу коју сам ја успоставио у Нишу и да након првог српског пораза [нанесеног од

⁵⁰ Исто, препис забелешке од 24. септембра 1915, из Фолберовог дневника.

⁵¹ Исто.

⁵² Haus-, Hof — und Staatsarchiv in Wien, Politisches Archiv I (HHStA-Wien, PA I), Karton 952, препис записника од 30. септембра 1915.

⁵³ Исто, К. 819.

⁵⁴ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh, Bd. 2.

⁵⁵ Исто, препис забелешке од 24. септембра 1915. из Фолберовог дневника.

⁵⁶ HHStA-Wien, PA I, K, 952, препис записника од 30. септембра 1915.

армија трију нападачких земаља] пошаљу [Срби] парламентарара с којим амбасадор лично жели да преговара.“⁵⁷

Пошто је из полицијског извештаја сазнао шта је фон Вангенхајм разговарао у Будимпешти, гроф Тиса је дописом од 2. октобра 1915. упозорио аустроугарског министра спољних послова „да немачка дипломатија распиње мреже иза наших леђа“,⁵⁸ после чега је из Беча амбасадору у Берлину послат препис Тисиног дописа с налогом да ствар покрене на надлежном месту. Када га је амбасадор савезничке Монархије суочио са овим питањем, државни секретар за спољне послове Рајха је пожуррио да истакне како му је „цела ствар у највећој мери непријатна“ и није се либио да дезавуише свог амбасадора у Цариграду: „Вангенхајм је на жалост често опседнут превеликом ревношћу и мисли да је нешто посве нарочито постигао тиме што је у Будимпешти 'открио' Даду. Овде смо били крајње незадовољни када је стигао Вангенхајмов извештај и одмах смо га инстуррирали да тај Дада овде ни по чему добром није познат и да би морао да се уздржи од сваке даље везе с њим.“ С обзиром на овакве речи државног секретара, заострава се питање да ли је фон Вангенхајм радио на основу овлашћења или, просто, на своју руку?

Амбасадор-барон се у Будимпешти био потпуно посветио питању мира са Србијом, а његово упозорење Фолберу да је „реч само о Немачкој“ због „разлике у гледиштима“ са Аустро-Угарском, као и налог да се „потпуно ћути“, говори да је радио иза леђа савезника. Он је о својим разговорима с профом Тисом и са Штраусом и Дадам уредно, тачно и довољно подробно обавестио своје шефове, што показује да није радио мимо њих. Међутим, у овим извештајима он Фолбера није поменуо, а самом Фолберу је рекао да ником ништа у Берлину не саопштава. Што се тиче Министарства спољних послова у Берлину, о томе како су се држали на помен Дадиног имена, знамо из извештаја аустроугарског амбасадора, али о томе како су реаговали на фон Вангенхајмов разговор с грофом Тисом знамо много поузданије, и то из налога које је тим поводом државни секретар упутно амбасадору у Бечу 26. септембра 1915: Србија би могла да поклекне пред претњом предстојећег напада и да затражи мир, а „била би несумњиво велика корист уколико би изостао напад на Србију“; „у војном погледу овај напад се никако не чини лаким, јер ми морамо рачунати у најмању руку на повеће губитке због тешког терена, ваљаности српске војске и болештина које харају, а нама су наше трупе хитно потребне на другим фронтима“; „мир са Србијом и уређење стања на Балкану од нас, изменили би сасвим суштински у нашу корист опште прилике, док би престиж Антанте изразито опао“.⁵⁹ Произлази да је сматрано скоро правом срећом за Немачки Рајх остварење ратних циљева према Србији војном претњом и средствима политике и дипломатије.

Види се да је фон Вангенхајм радио потпуно сагласно званичној политици, с тим што се користио слободом да сâм налази људе и путеве којима би у оваквим закулисним пословима могао да оствари

⁵⁷ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh, Bd. 2.

⁵⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 819.

⁵⁹ *L'Allemagne, publiés par A. Scherer et J. Grunewald*, стр. 182—183.

званичан политички став. То што је Фолберу саветовао да ништа не говори или писмено саопштава Берлину, могло је бити најпре последица правила која важе за рану фазу сваког тајног рада, али је узрок томе могао да буде и тај што је амбасадор знао за неповерење које су у Министарству спољних послова гајили према овом човеку. Ипак, он је начинио и велики пропуст, пошто је дозволио да његов рад открију у Будимпешти, што је било тим непријатније јер је истота дана о миру са Србијом разговарао с једним од најзначајнијих људи Монархије и није му ништа рекао о својим намерама у вези са Штраусом и Дадом. Тиме је компромитовао немачки рад у потаји од савезника, — дакле компромитовао је и себе, па државном секретару није остало ништа друго него, прво, да га дезавуише и, друго, да му наложи да прекине рад. Што се тиче Фолбера, Вангенхајм је с њим ступио у доста тесну везу, али само зато да би се његовим посредством повезао са Штраусом и Дадом и није му дао налог да сâм нешто предузима у Србији.

Безвредан предлог о миру

Тешко да је Фолбер могао нешто сазнати о дезавуисању фон Вангенхајма, али видели смо да је он био човек који не би одустао од даљег рада и да је о овоме био обавештен. У акцији га поново налазимо тек у другој половини октобра 1915, када је Србија на бојишту већ трпела тешке ударце и пошто је Бугарска ушла у рат, дакле у време које је месец дана раније фон Вангенхајм означио као тренутак за деловање. Међутим, он је сам преузео иницијативу, а то је вероватно било последица тога што су мађарске власти блокирале рад Штрауса и Даде. Барон фон Вангенхајм је 21. октобра телеграфисао из Цариграда у Берлин да Штраус и Дада не могу ништа предузети у Србији „због тешкоћа које им чини мађарска влада“, па се зато у турској престоници „појавио др Фолбер да би се саветовао и поновио своју већ раније изречену спремност да лично ради на успостављању веза са српском владом“.⁶⁰

Фолбер је овога пута најпре отишао у Цариград, јер је ту службовао човек с којим се нешто раније договарао о акцији. Фон Вангенхајм га је тада упутио у Софију, образлажући ово тиме што „одавде није могуће контролисати целу ствар“, и рекао му да се обрати тамошњем посланству; Министарству спољних послова је пренео да Фолбер „моли да му се отвори кредит од 10.000 марака“.⁶¹ У Софију је Фолбер дошао најкасније 24. октобра и ту бар два пута посетио немачког посланика и бар једанпут разговарао са др Радославом.⁶² Успео је да му бугарски председник владе стави на располагање аутомобил за пут до Солуна, одакле би успоставио везу са српском владом.⁶³ Ипак, уместо у Солун, он је тада поново отпутовао у Цариград,

⁶⁰ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 1.

⁶¹ Исто.

⁶² Исто, телеграм посланика у Софију од 25. октобра и Фолберов извештај, вероватно од 25. октобра 1915.

⁶³ Исто.

пошто је стигла вест да је фон Вангенхајм изненада умро.⁶⁴ У Цариграду се није дуго задржао и последњих дана октобра упутио се за Солун.⁶⁵

У Солуну је Ото Фолбер успоставио везу са српским генералним конзулом Рајком Винтровићем, коме се представио као човек који ради по налозима немачких дипломата на Балкану. Винтровић је, видевши да је у питању ствар која би политички могла бити изузетно значајна и о којој он нема права да одлучује, прихватио да Фолберову поруку проследи српској влади. Реч је била о писму адресованом лично на Пашића и с датумом од 2. новембра 1915. Оно гласи: „Потписани припадник Немачког Рајха др Ото Фолбер има част да учтиво стави своје услуге Вашој Екселенцији на располагање у вези с преговорима о примирју које су пре неколико месеци његови пријатељи, г. професор Адолф Штраус и г. Дада, имали с више господе министара у Нишу. — Ток догађаја је у међувремену превазишао ондашње преговоре. — У случају да у садашњим околностима није на српској страни ишчезла жеља за миром, потписани би на себе преузео част да успостави контакт између немачке и српске владе. — Потписани је у прилици да изјави да [немачка] одговорна места још увек благонаклоно гледају на молбу за мир и они би овакву молбу часно за Србију размотрили на основу безусловног одржавања српске државе. — Правоваљани представник српске владе, снабдевен с довољним овлашћењима за отпочињање мировних преговора, био би часно дочекан и безусловно слободно спроведен до места преговора на коме ће се налазити опуномоћеници немачке владе. — Припреме за преговоре у наведеном смислу одмакле су толико далеко да потпун споразум може бити постигнут у току мало дана по доласка представника српске владе. — Потписани моли Вашу Екселенцију да ради преко њега у Солуну. — У случају да везе са Солуном буду отежане, овај би допис могао бити приложен уз одашиљање у [немачку?] Врховну команду српског опуномоћеника с једним парламентаром. — Са изразима најдубљег поштовања Вашој Екселенцији, остаје Вашој Екселенцији потпуно одан — др Ото Х. Ф. Фолбер.“⁶⁶

Било је то учтиво писмо у коме се уз сва формална поштовања Србије и њеног председника владе — мада са извесном снисходљивошћу и удвараштвом који су својствени хоштаплерима — подстицало на тражење мира. Једину одређенију понуду у садржају чинило је обећање о „безусловном одржању српске државе“, што је у ствари било привлачна формула која је, истина, недвосмислено говорила да Србија као држава неће бити уништена, али која није ништа гарантовала у погледу интегритета и суверенитета, тј. о томе колико би ова земља била умањена и којим би све мерама њена самосталност била ограничена. Претњу је садржавала реченица да су се прилике промениле од времена када је Дада преговарао у Нишу, јер је наговештавала постављање много тежих услова.

⁶⁴ Исто, телеграм посланика у Софији од 28. октобра 1915.

⁶⁵ Исто, телеграм отправника послова у Цариграду од 31. октобра 1915.

⁶⁶ Исто, препис овог писма који је Фолбер доставио Министарству спољних послова уз извештај од 25. новембра 1915.

У овом писму нема оне конкретизације о којој говоре српски извори, наиме — да Србија треба да изгуби североисточне делове и „неоспорну зону“ у Македонији⁶⁷ и да би као компензација послужили неки делови северне Албаније, па је вероватно да је тај предлог Фолбер усмено саопштио Винтровићу. Јасно је да је реч о пројекту који је 24. септембра у Будимпешти барон фон Вангенхајм изложио грофу Тиси. Ипак, фон Вангенхајм је говорио о целој Македонији, а Фолбер само о њеном јужном делу. Из извештаја који је Фолбер 25. новембра 1915. доставио Министарству спољних послова у Берлину види се да је Винтровић његово писмо послао посредством нарочитог курира Пашићу, али да је Фолбер дао рок од седам дана и да је по одговор дошао Винтровићу 9. новембра.⁶⁸ Пошто одговора није било, Винтровић је, по Фолберовом сведочанству, оставио утисак да зна да је Пашић писмо „потпуно озбиљно узео у обзир“, што може бити или лука Винтровићева учтивост сагласна озбиљној ситуацији, или Фолберово претеривање у жељи да себи да важност. Винтровић је тада рекао, прво, да Србија страхује да је нападачке силе желе уистину уништити као државу и, друго, да је њој „веома тешко да се одвоји од Антанте“, ⁶⁹ што личи на учтиво, посредно одбијање. Ото Фолбер је из Солуна отпутовао у Берлин не сачекавши одговор. Успут је, како је то забележила немачка војно-обавештајна служба, журио тврдећи да има „важну мисију“.⁷⁰ Из Будимпеште је послао телеграм Министарству спољних послова да носи важна обавештења и да тражи да га без одлагања приме на разговор.⁷¹

Потребно је размотрити три питања да би се утврдио прави карактер и истински значај овог подстрека за понуду мира: 1) Да ли су Фолберов рад и садржај његовог предлога од 2. новембра били у складу с тадашњом политиком Немачке? 2) Како се у јесен 1915. држало према Фолберу берлинско Министарство спољних послова? 3) Како су се према Фолберу и његовом раду тада држали немачки представници у Софији, Цариграду и Солуну?

1) У јесен 1915. немачко вођство се најживље занимало за брзо и, по могућству, дипломатско-политичко окончање рата са Србијом, пошто су се операције у овој земљи отезале и претиле да постану још сложеније, док су се на осталим фронтовима продужавале тешке

⁶⁷ Србија и Бугарска су уговором од 13. марта 1912. поделиле Македонију на две зоне, које је делила линија Големи врх (северно од Криве Паланке) — манастир Губовци на (Охридском језеру). Зона која је лежала јужно од ове линије касније је спонтано названа „неспорном“, и тај израз је ушао у политички језик и историографију без обзира на то што се његова оправданост може оспоравати добрим аргументима (вид. С. Скоко, *Други балкански рат*, Београд, 1968, стр. 83—85; А. Mitrović, *Tajni ugovor između Centralnih sila i Bugarske od 6. septembra 1915*, стр. 60—62, напомена бр. 45).

⁶⁸ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 1, Фолберов извештај од 25. новембра 1915.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Исто, допис Политичког одељења Великог генералштаба од 19. новембра 1915.

⁷¹ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 1.

борбе. Велики генералштаб је сматрао да је војска већ довољно учинила и све чешће захтевао да политичко вођство нешто уради како би Србија била коначно побеђена и како би оружане снаге могле бити пребачене с балканског на друга ратишта. Дипломатија Рајха је, вероватно да би избегла трвења до којих је дошло у лето 1915, настојала да ради споразумно са Бечом и убеђивала је одговорне људе Монархије да не захтевају српску безусловну капитулацију и да заједнички израде основу којом би подстакли Србе да затраже примирје. Решење су Немци видели у плану о територијалном преуређењу балканског простора, и то тако да се Бугарској, сагласно уговору од 6. септембра 1915, обећа цела Македонија, долина Јужне Мораве и источна Србија све до Велике Мораве, а Аустро-Угарској се остави да анектира северозападни појас са Шапцом и Београдом, као и још коју другу област Србије по свом нахођењу; остатак Србије, да би изишао на море, могла је бити припојена северна Албанија или би био спојен са Црном Гором. Калкулисало се и с тим да би се, у случају да српска влада убрзо затражи мир, Бугари могли приволети или присилити да своје анексионе тежње у Источној Србији ограниче на област око Неготина, а и с тим да се, уз коришћење пароле о српском уједињењу, остатак Србије прикључи Црној Гори под влашћу династије Петровића. Извесне албанске територије би биле обећане Грчкој.⁷² Остварење овакве комбинаторике показало би да Рајх има моћ да чини шта хоће и како хоће, па се од ње очекивало подизање немачког политичког престижа и стварање услова за учвршћивање немачких привредних позиција на Балкану.

Ото Фолбер је очевидно деловао у основи складно оваквим тежњама, али је у подробностима његов рад ипак значајно одступао од планова немачког вођства. Сагласност је постојала у намери да се остави некаква српска држава која би била створена прекрајањем балканских граница. Разлике су биле у томе — уколико је у српским изворима тачно садржано оно што је Фолбер понудио — што је Бугарској обећавано само „неоспорна зона“ у Македонији и неготински крај, дакле — не и остатак Македоније и долина Јужне Мораве, док о аустроугарским претензијама нема ни једне речи. Можда је Фолбер, желео да српској влади понуди што примамљивији мамац, али ће пре бити да он није био тачно упознат са званичним немачким гледиштим. Уз ове разлике важно је и то да је немачко вођство те јесени напустило рад посредством агената иза леђа својих савезника, а Ото Фолбер је настављао управо с таквом праксом.

2) Кад је берлинска полиција актом од 23. августа 1917. замолила за податке о Оту Фолберу,⁷³ из спољнополитичке службе су одговорили 31. августа да од почетка новембра 1914. „др Фолбер није ни у каквој вези с Министарством спољних послова“ и да је он „у години 1915. био на Балкану политички активан на своју руку“.⁷⁴ Ово по-

⁷² *L'Allemagne*, publié par A. Scherer et J. Grunewald, документа број 145, 149, 151, 154, 155, 157—161; A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, стр. 279—283.

⁷³ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 2.

⁷⁴ Исто.

тврђује и други извори. На вест од 21. октобра 1915. да се Фолбер појавио у Цариграду и одатле отпутовао у бугарску престоницу, Министарство спољних послова је већ 22. октобра наложило посланству у Софији да Фолберове предлоге одбије и Фолбера опомене да даље ништа не предузима.⁷⁵ Пошто се сазнало да је овај човек поново кренуо у Цариград, државни секретар је 30. октобра телеграмом наредио отправнику послова у Турској да га се „потпуно отресе“.⁷⁶ Када је из турске престонице стигао одговор да је у међувремену бивши агент отпутовао за Солун, из Берлина је наложено посланству у Атини: „Фолберова својевољна акција је потпуно неприхватљива. Он је већ одбијен у Софији и у Цариграду. Молим да га се потпуно отресете. Обавестите конзулат у Солуну.“⁷⁷ На питање војних власти да ли је Фолбер доиста „сада поново у вези с Министарством спољних послова“,⁷⁸ шеф Генералштаба је обавештен да „Министарство спољних послова такође ни сада уопште не одржава везе с поменутиим“ и да је „пут на Балкан др Фолбер преузео без знања Министарства спољних послова“.⁷⁹ Игнорисан је и Фолберов захтев да га приме на разговор и он је, када је стигао у Берлин, једино могао да извести писмено.⁸⁰ На овај његов извештај су му одговорили тек након једанаест дана кратким и сувим писмом државног подсекретара: потврђује се пријем извештаја „с напоменом да су даља усмена извештавања непотребна“.⁸¹

Видимо да је званични Берлин настојао да онемогући Фолберов рад. Ни сам Фолбер није могао да порекне да је радио без службеног подстрека и, мада је у свом извештају од 25. новембра писао да је „упознат с нужним службеним оријентацијама“ (вероватно је мислио на оно што је чуо од барона фон Вангенхајма), признавао је да је „доиста сасвим приватно прионуо на посао да успостави везу између немачке и српске владе“.⁸²

3) Фолбер је већ код фон Вангенхајма наишао на бар извесну суздржаност, јер је амбасадор известио 21. октобра: „Нагласио сам му да је ствар окончана након што је пропао Дадин план, јер се мора избећи и сам привид да ми нудимо мир Србији.“⁸³ Посебно одбојно држао се посланик у Софији, који је одмах по пријему налога из Берлина похитао да премијеру Радославову пренесе како немачки меродавни чиниоци стварно гледају на Фолбера и успео је да му Радославов обећа да ће Фолбера следећи пут „глатко одбити“, а ако буде потребно против њега ће применити и „нужна средства“.⁸⁴ После фон Вангенхајмове смрти, у Цариграду је отправник послова сачекао

⁷⁵ Исто, Vd. 1.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто, дописи од 19. и 20. новембра 1915.

⁷⁹ Исто, Vd. 2, препис уз А.С. 2673/18.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Исто, Vd. 1, допис од 6. децембра 1915.

⁸² Исто, Фолберов извештај од 25. новембра 1915.

⁸³ AA-Vonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11' adh geheim, Vd. 1.

⁸⁴ Исто, телеграм посланика у Софији од 28. октобра 1915.

Фолбера изјавом „да ми не можемо да подржимо његову идеју о миру“.⁸⁵ Како се понашао генерални конзул у Солуну пошто су му стигле инструкције, о томе сведочи сам Фолбер: „Наводно поступајући по налозима из Цариграда [!], одбио је да даље шаље моје телеграме посредством свог службеног места, а када му је потписани предочио могућност да се већ следећег дана може појавити неки представник српске владе [...], одбио је рекавши да он ни у којем случају неће уплитати своје руке јер нема инструкције. На овај начин је потписаном пресечена свака веза с немачком владом и није му преостало ништа друго него да се непосредно и лично обрати Министарству спољних послова у Берлину.“⁸⁶

Дакле, немачки дипломатски представници на терену су стриктно поштовали налоге и међу њима није било знакова непослушности или несагласности са званичном политиком, а још мање је било неких знакова који би указивали на постојање у немачком вођству или у оквиру немачке спољнополитичке службе могуће другојачије линије која би подржавала или бар омогућавала Фолберов рад.

Изложена анализа недвосмислено казује да Ото Фолбер није само деловао без овлашћења и умногом одступајући од званичне политике, него и то да је он пркосио изричним налозима надлежних и кршио становиште да тренутно не треба радити посредством агента. Отуда је и његов предлог Србији био потпуно безначајан. Најзад, иако је Пашићево одбијање сигурно проистицало из уверења српског вођства да прави интереси земље траже да се борба настави пошто непријатељ жели да уништи српску државу и пошто ће у рату на крају победити блок Антанте,⁸⁷ ипак је корисно уочити да је оно било оправдано и с обзиром на несолидност и политичку неважност Фолберове понуде.

Остаје још да се види шта се потом дешавало. Наиме, Фолбер се није смиривао и настојао је да многобројним дописима натера Министарство спољних послова да призна његов рад како би му била исплаћена „надокнада трошкова“ од 22.000 марака.⁸⁸ У допису од 26. фебруара 1916. објашњавао је: „Мој захтев за надокнаду трошкова не заснива се на 'налогу' или некој 'нарочитој мисији', него на чињеници да сам ја сасвим одређену делатност предузео на основу знања, одобрења и захтева амбасадора барона фон Вангенхајма.“⁸⁹ Очевидно се користио тиме што службено лице с којим је доиста имао неку везу више није било међу живима. У фебруару 1916. он је поново боравио у Софији, али га је 10. фебруара у Будимпешти, при повратку, на захтев команде Групе армија „Мајензен“ полиција ухапсила заједно са супругом Елзом (Else Vollbehrl-Kurz), одузела му пртљаг, проучавала хартије и испитивала га од 10. до 12. фебруара.⁹⁰ Потом је под сум-

⁸⁵ Исто, телеграм од 31. октобра 1915.

⁸⁶ Исто, Фолберов извештај од 25. новембра 1915.

⁸⁷ А. Mitrović, *Srbija u prvom svetskom ratu*, стр. 206—207.

⁸⁸ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 2, препис уз A.S. 2673/18.

⁸⁹ Исто, Bd. I, допис од 26. фебруара 1916.

⁹⁰ Исто, препис записника саслушања у будимпештанској полицији.

њом да се „бавио шпијунажом“ изручен немачким војним властима, које су закључиле да је „политички сумњив“ и одузеле му пасош и хартије, мада су га пустиле на слободу.⁹¹ Он је у међувремену наста-вио да тражи новац од Министарства спољних послова, па је довео и Јаноша Даду да пред берлинским нотаром под заклетвом потврди на-воде о везама с бароном фон Вангенхајмом.⁹² Штавише, 19. маја 1916. обратио се једном представком самом немачком цару.⁹³ Расположива грађа говори да његови захтеви нису били удовољени, али и да је војна истрага дошла у првој половини априла до закључка „да Фол-бер није сумњив због шпијунаже“, него да је „једино политички не-пријатан“.⁹⁴ Још пуна два месеца су му задржали хартије и пасош, које су му вратили тек 14. јуна 1916. године.⁹⁵ Колико знамо, овим је и окончан случај са Отом Фолбером.

Производ империјализма

У својој знаменитој књизи о имеријализму пре првог светског рата амерички историчар Халгартен (George W. F. Hallgarten) открио је иза кулиса историјске сцене затровану атмосферу као сталну, иако добро скривену саставницу општих прилика, чије је извориште пред-стављала тајна и ван свих законских и моралних норми улога капи-тала.⁹⁶ Истраживања утолико допуњују Халгартенов резултат што међу извориштима прљавих прилика налазе и тајно деловање агенту-ра нераздвојиво повезаних с мутном улогом новца.

У јесен 1914. године Ото Фолбер није деловао на основу званич-них налога, мада је у јесен претходне године био немачки агент, а није ни играо неку двоструку игру, тј. није се представљао као немачки агент да би радио по налогу неке друге државе, савезничке или не-пријатељске Рајху. Он је, једноставно, радио сасвим приватно, же-лећи да заради новац, па је због тога настојао да буде у складу с не-мачком званичном политиком и да јој буде на услузи. Барона фон Вангенхајма, којем је иначе помогао да се повеже са Штраусом и Дадом, искористио је да би придао важност своме раду и стекао бар некакву основу да наплати своје ненаручене услуге. При томе је тра-жио сразмерно мале суме новца, јер треба знати да је Адолф Штраус за свој и Дадин необављени посао тражио 500.000 марака,⁹⁷ дакле неупоредиво више него он. Немачки руководиоци тајним радом на Балкану крајње су непомирљиво настојали да Фолберу онемогуће рад, пошто су још раније, док је он био њихов агент, постали невер-љиви према њему, али је за њихово држање ипак пресудно било то

⁹¹ Исто, допис будимпештанске полиције од 18. фебруара 1916.

⁹² Исто, препис уз A.S. 2673/18.

⁹³ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 1.

⁹⁴ Исто, допис Великог генералштаба од 14. априла 1916.

⁹⁵ Исто, допис Великог генералштаба од 14. јуна 1916.

⁹⁶ G. W. H. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, I-II, München 1953.

⁹⁷ AA-Bonn, Oxford, 1087, PAb, Weltkrieg Nr. 11° adh geheim, Bd. 2, више аката око тужбе Ј. Даде против Deutsche Bank у 1917. и 1918. години.

што је овај човек био компромитован пред савезничким водећим људима у Бечу и Будимпешти, а такође и у Софији, као човек који служи закулисној немачкој игри. Одрећи га се и стварно га омести, значило је доказати лојалност савезницима.

Остају нејасни односи Фолбера и Радославова. Најпре агент, а онда самозвани агент — Фолбер је сигурно претеривао са истицањем својих веза с председником бугарске владе, али је чињеница да га је Радославов више пута примио и упуштао се с њим у поверљиве политичке разговоре, и то без обзира на више поновљених упозорења званичних немачких представника. Све је утолико замршеније што је Радославов крајем октобра 1915. прихватио да помогне Фолберу у раду на склапању мира са Србијом, мада је била тачна процена немачког вођства да је „овај пројект Радославов одбацивао од почетка“,⁹⁸ пошто је Бугарска тежила „да Србија нестане као независна држава.“⁹⁹ О чему је тачно била реч и да ли је можда неку улогу играо новац, на то ће се одговор вероватно моћи дати тек уколико некад постане потпуно приступачна грађа из бугарских званичних и приватних архива.¹⁰⁰

У целини узето, Ото Фолбер је свакако био само ситан авантуриста и хохштаплер, толико тврдоглав да су га, када је желео да стекне новац, само полицијске мере могле натерати да се уразуми. Али овај случај је у ствари много занимљивији него сâм Фолбер. У питању је био лажни агент, иако је пре тога доиста био, мада краће време, званично укључен у немачку агентуру; он је прогласио једног важног чиновника немачке спољнополитичке службе за свог наалогодавца, а тај се чиновник у једном тренутку уистину и користио његовим услугама; српској влади је доставио сумњив подстицај за склапање мира, али је тај предлог ипак проистекао из званичне политике и у основи био с њом сагласан. Очеvidно је да се овај самозванац није тек тако појавио и да је проистекао из одређене политике. Његова опскурна личност само је показивала другу страну „високе политике европских кабинета“, која се приказивала у свечаном руху, ода на начелима, морална и чак моралистичка, али је иза сјајног блеска готово увек скривала прљавштину. Фолбер је био један од многих опскурних производа појаве коју називамо империјализмом.¹⁰¹

Био је он само један од многобројних немачких агената који су тада деловали на Балкану ради новца и који су се служили новцем ради постизања својих циљева. У исто време када је Фолбер пошао у Софију да би допринео да се још једна балканска земља ували у рат на страни двеју средњоевропских сила које су хтеле да југоисточно

⁹⁸ Исто, препис уз A.S. 2673/18.

⁹⁹ Исто, Bd. 1, телеграм посланика у Софији од 25. октобра 1915.

¹⁰⁰ У својим мемоарима Радославов, како се могло и очекивати, о томе ништа не саопштава (вид. В. Радославов, *България и световната криза*, София 1923).

¹⁰¹ О овоме опширније и са свом аргументацијом у нашој већој студији (у припреми) о улози немачког и аустроугарског капитала у балканским кризама 1912—1918.

полуострво Европе претворе у подручје своје неоспорне хегемоније — на исти пут је и са истим задатком кренуло још више других људи. Једног од њих, професора Штрауса, већ смо срели. Исто тако, у Софији је скоро четврт века боравио бивши пруски потпоручник фон Мах (Richard von Mach), који је прикривен дужношћу дописника *Келнских новина* (Kölnische Zeitung) деловао у водећим бугарским круговима. Почетком октобра 1914. је преко Букурешта и Софије у Србију био убачен неки Кучбах (Albin Kutschbach), такође негдашњи пруски потпоручник а потом журналиста, који је боравио у Нишу у у коме је била смештена српска влада и који се бавио рутинским обавештајним радом, мада му је прави задатак био да у случају потребе преузме нарочиту политичку улогу (на пример — да подстиче српску владу на мир). Истој мрежи је припадао и Хајнрих Шуп, зубни лекар из Минхена, који је своје политичко-пропагандне текстове потписивао именом Фалк Шуп (Dr. Heinrich Falk Schupp) и који је још у мају 1913, наводно ради јачања привредних веза, створио Немачки савез за земље Подунавља и Балкана. У јесен 1914. он је радио на убацивању бугарских комита у Србију, у чему су му помагали агенти др Раше (Dr. Rasche), секретар поменутог Савеза, Москович (Moskowitsch), Маријано (Mariano), Ајзенштајн (Eisenstein), поручник немачке војске фон Рајхел (von Reichel), бугарски држављани Исидор Каами и Николов и др.

Веза капитала и овог тајног рада никако се није исцрпљивала са проблематичним Шуповим Савезом. Крајем лета 1914. у Берлину је под именом Пословно место Манесман-Розелиус створен нарочит обавештајно-субверзивни центар, назван по својим руководећим људима. Манесман (Reinhard Manesmann) је био власник рурског челичног гиганта, а његово име пре рата није било везивано само за немачки привредни продор у француску колонију Мароко, а тиме и за познате међународне „мароканске кризе“, него и за немачке субверзије у Северној Африци; Розелиус (Ludwig Roselius) је тада био можда и највећи европски трговац кафом. Центар је организовало Министарство за колоније Рајха, али је он радио по налозима и под надзором Министарства спољних послова и повезано са Обавештајним одељењем Генерал-штаба немачке војске. Имао је више задатака скривених под обављањем, у рату иначе веома важних, набавки румунског жита: да делује да Румунија и Бугарска уђу у рат на страни Централних сила, да у потаји буду организоване и наоружане бугарске комите и да се тајно достављају велике количине оружја и муниције Турској, Бугарској и бугарским комитама. Организацију овог тајног превоза преузела је тада позната аустријска фирма Schenker und Co. Водећи агенти су били Штајнвахс (Hans Steinwachs), Фрелих (Fritz Frölich), Енгелара (Ludwig Engelhard) и Хенинг (Hermann Henning). Касније се показало да су Манесман и Розелиус на овај начин упоредо градили и своју позицију у бугарској привреди и да су имали подршку моћни интересне заједнице немачког Савеза индустријалаца.

У истом смислу су деловале и велике банке. Disconto Gesellschaft је створио конзорцијум састављен од немачких и аустроугарских ба-

нака за давање великих државних зајмова Бугарској — с циљем да се ова земља привуче Централним силама, а у првом реду Немачкој. Филијала ове банке у Софији Banque de Credit, основане још 1905, постала је средиште својеврсног субверзивног рада. Најважнија немачка банкарска установа Deutsche Bank је радила делимично посредством будимпештанске Pester Ungarische Commercialbank и њене филијале у Софији Banque Generale de Bulgarie, а делимично — и много више — преко свог друштва за експлоатацију румунске нафте Steaua Romana и његовог огранка с монополом продаје нафте у Бугарској. Директор Deutsche Bank Штаус (Emil Georg Stauss, од 1917. von) веома се ангажовао на увлачењу Бугарске у рат и на ширењу немачког утицаја у редовима бугарске комитске организације, а при томе му је као најповерљивији човек послужио Гинтер (Franz Günther) шведски држављанин и директор петролејског друштва Steaua Romana. Директор Штаус је такође радио на подстицању Србије да затражи мир, ради чега је ступио у везу са Штраусом и Дадом и обећао им велике суме новца.

Видимо да је Ото Фолбер, с обзиром на ову и овакву мрежу, био само мали пион, тим пре што су са свим овим агентима, по налогу владе у Берлину и Великог генералштаба, најтешње сарађивала немачка посланства у Софији и Букурешту, амбасада у Цариграду и генерални конзулат у Будимпешти, односно немачки војни представници у овим градовима. Ипак, без обзира на то што је случај необичног доктора филозофије и наводног хемичара-проналазача био уистину од споредног значаја, Фолберов пример пружа значајне могућности да се сагледа и друга, посебна страна историје. Он је крајем фебруара или на самом почетку марта 1915. године ипак нашао могућност да неком од важнијих надлежних људи усмено допуни своје тадашње дописе и изнео им да „са енглеоске стране г. Радославову чине велике понуде“, очевидно у новцу, а да бугарски председник владе од тадашњих зајмова с немачким и аустроугарским банкама „није извукао личне користи, за разлику од господина Тончева“.¹⁰² Другојачије речено, Фолбер је упозорио да треба дати повећу суму новца Радославову, тј. поплатити га. Убрзо су људи Министарства спољних послова чули исто и од професора Штрауса, с тим што је он рекао да му је такву идеју набацио сам Радославов. Штраус је посебно нагласио да би у случају да Бугарска приђе Централним силама требало председнику владе ставити на располагање диспозициони фонд од око 3,000.000 марака.¹⁰³ Без обзира на то што је тада и Штраусу, као и Фолберу, било наложено да „обустави сваку даљу политичку активност у Бугарској“, државни подсекретар је 9. марта затражио од посланика у Софији да му „брзо, по могућству телеграмом, одговори“ да ли је „препоручљиво да ревност министра-председника оживимо обећавајући му финансијске користи“.¹⁰⁴ Посланик је, свакако тачно

¹⁰² AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 6, допис државног подсекретара са обавештењима и налозима посланику у Софији од 9. марта 1915.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Исто.

процењујући о чему је реч, одговорио 22. марта да Фолбер и Штраус „једноставно настоје да посредују у исплаћивању Радославова да би стекли повод да затим у Софији рекламирају провизију“.¹⁰⁵

Епизода о којој говоримо показује да је немачка спољнополитичка служба заиста одбацивала Фолбера и Штрауса, али да је ипак делила њихова схватања о начину рада у који су се они упуштали. Штавише, државни секретар је у допису од 9. марта умногоме разоткрио целину позадине и немачке политике и стварних прилика: „Чини ми се да није искључено да г. Радославов има жељу за личној коришћу пошто су из политичких прилика велике [личне] користи извукли господа Савов, Тончев и други, у чему ни сам краљ [Фердинанд I] није на последњем месту“.¹⁰⁶ Истраживања показују да су немачки агенти тада дали велике суме новца многим водећим бугарским личностима и да је сасвим могуће да је — можда од агента-милионера Розелиуса, а још вероватније од великих банака, првенствено од Disconto Gesellschaft — доста новаца на поклон примио и бугарски краљ. Ово потплаћивање било је покривено формулом „издаци у пропагандне сврхе“, при чему је главна улога најчешће припадала директору Banque de Credit др Штангеу (Dr. Stange). Отуда је потпуно разумљиво зашто је наведени допис државни подсекретар овако завршио: „У случају да Бугарска поступи складно нашим жељама, г. Радославову би се посредством г. Штангеа могао ставити у изглед један диспозициони фонд за пропагандне сврхе.“¹⁰⁷ Колико би износио овај диспозициони фонд, подсекретар је остављао отвореним, вероватно зато што је желео да чује цену коју тражи Васил Радославов.

Посланик у Софији је додао још много нових тамних боја својим одговором од 22. марта: „Није тачно да министар-председник није, за разлику од г. Тончева, извукао корист из последњег зајма закљученог у Берлину. Приликом овог посла, као и код великог зајма од претходне године, цела провизија је стављена на располагање министру председнику да би је он raspodelио. Не треба наглашавати да није заборавио себе [...]. Г. Радославов је из политичких прилика извукао немале користи, а зна и да може да очекује још много више.“ Објаснио је да су Радославов и Тончев отворили заједнички рачун у банци на који од сваке исплате немачко-аустроугарских зајмова у корист власника рачуна стиже 1%, и они су већ скупили 750.000 франака, с тим да добијају још толико приликом следећих исплата. Иначе, „уколико се бугарска влада одлучи на мобилизацију да би с нама кренула против Србије“, Радославову је стављено у изглед да слободно располаже фондом од 75,000.000 франака, те је посланик био мишљења да Немачка ова средства треба да користи као „средство притиска“ којим би министру-председнику „била олакшана одлука о користи акције“. Најзад, посланик је сматрао да би Радославову требало мимо поменутог новца дати и неку „нарочиту, правично одмерену награду“ кад год немачкој политици учини „неку посебну

¹⁰⁵ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 6.

¹⁰⁶ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 6.

¹⁰⁷ Исто.

услугу“.¹⁰⁸ Наведене речи државног подсекретара и посланика у Софији објективно сажимају суштину такве, закулисне и загушљиве ситуације.

Ову ситуацију овако је оцртао и аустроугарски посланик у Софији 30. октобра 1915. године: „Немачка страна поприлично снажно ради новцем од како је отпочео рат [...]. Док је немачко посланство, исто као и наше, било штедљиво и ограничило се на то да субвенционира овдашње листове и, такође, само у малом броју случајева стављало новчана средства на располагање овдашњим државницима, с немачке приватне стране овде је много више рабено и значајне суме су употребљене за плаћање политичара, садашњих министара, високих чиновника итд.“ Уз напомену да је агент Ерара успешнији од Розелиуса, јер новац дели „с мање галаме и мање у смислу непосредног потплаћивања политичких него македонствујућих кругова“, царско-краљевски посланик је подвукао да је „дуже време боравио директор Гинтер [...], који је поделио више милиона франака и то не обавештавајући немачко посланство [...]. Представник Disconto Gesellschaft је такође поклонио неколико стотина хиљада франака“. Од државних зајмова далеко највећи део провизије узимао је сам премијер Радославов, министри су извлачили добит из прилика које им се пружају при издавању увозних и извозних дозвола, наруџбина ратног материјала у неутралним земљама за Немачку, различитих новчаних поклона и сл., а краљ Фердинанд I је од Disconto Gesellschaft добио лични, а веома јефтин зајам од 4.000.000 марака, с ниском каматом од три и по посто. „У поређењу са сумама које су овде поделили Немци, занемарљиво је мали новац који ми дајемо“, каже посланик.¹⁰⁹ Уз овај рапорт треба рећи да извештач није знао да је новац који су делили немачки агенти, па и милионер Розелиус, најчешће потицао из нарочитих фондова берлинске владе а не из приватних каса, и да је директор Гинтер радио са знањем и одобравањем Министарства спољних послова Рајха.

Велики новац је ишао из руку немачких агената до цепова бугарских представника, служио као средство потплаћивања и притисака, а све то с циљем да се Бугарска у рату определи у корист немачких интереса и да немачки капитал преузме експлоатацију бугарских привредних богатстава. „Висока политика“ се у ствари темељила на корупцији и остваривана је закулисним работама усмереним на субверзивне циљеве. Отуда је мала и прљава игра Ота Фолбера била само ситна подробност у ономе што је империјализам и иначе чинио на Балкану.

¹⁰⁸ AA-Boon, Oxford, 96, Deutschland 128 Nr. 8 geheim, Bd. 6. Вид. и извештај истог посланика од 11. марта 1915 (исто, 1087, Weltkrieg Nr. 11° agh geheim, Bd. 1).

¹⁰⁹ HHStA — Wien, PA I, K. 514.

OTTO FOLBEHR AND GERMAN PEACE OFER TO SERBIA IN AUTUMN 1915.

The instigation to the Serbian government to ask for peace, which came to it from the German citizen Otto Folbehr by a letter of the 2nd of November 1915, was the fruit of the private initiative and without any official orders of the German competent factors. In fact, Folbehr was, for a short time in autumn 1914, German agent, but he lost confidence of German authorities. Since that time he acted in his own way, wishing to earn money. He was a petty adventurer and his case presents some interest only for the investigation of the entire corruptive situation and, particularly, of the behind-the-scene subversive activity of agencies in the Balkans in the epoch of imperialism.